

שיר של יום בנוסח הגר"א

מנהג ישראל לומר 'שיר של יום' כל בוקר בסוף התפילה (טור או"ח סי' קלג). בכל יום חול אומרים מזמורי התהילים המפורטים במשנה בסוף מסכת תמיד (ז:ד), שנאמרו כשירה על תמיד של שחר בבית המקדש. המאמר הזה יעסוק במנהג לומר שיר של יום שונה בימים מיוחדים.

שירה בבמקדש בכלל

הסוגיא בערכין (יא.-יא:) קובעת שאמרו הלויים שירה במקדש בזמן ניסוך היין של כל עולות ושלמי ציבור שהם חובה, וכן פסק הרמב"ם (כלי המקדש ג:א-ב).¹ ואם כן, עולה מהגמרא שאמרו שירה במקדש פעמיים בכל יום רגיל (על תמיד של שחר ועל תמיד של בין הערביים – ר"ה ל:). וכנראה אמרו אותו מזמור על תמיד של שחר ועל תמיד של בין הערביים (כן דייקו האחרונים מהלכות תמידים ומוספים ו:ט-יא).² ולכן, ביום שאומרים שיר של יום במנחה (כמו בתשעה באב), אומרים אותו מזמור שהיינו אומרים בשחרית.

¹ עיין בקרית ספר שם שדן אם שירה ביום חול שאין בה חצוצרות דאורייתא או דרבנן, ואין כאן מקום להאריך.

מעניין שאותו פסוק "ושרת" (דברים יח) מובא ברמב"ם לגבי שתי מצוות – מצוות שירה (כג) ומצוות חילוק משמרות (לו), ובמצוה ל"ו נראה שעיקר הוכחת הרמב"ם שיש מצוה הוא מפסוקים בדברי הימים, ורק בא הפסוק בדברים לתלות את המצוה על פסוק בחומש (וכן מדויק בלשונו שם, ע"ש). ולכן במשנה תורה, רק מובא הפסוק למצוה לגבי שירה.

² ובאמת יש דיון ארוך על דברי הטור קלג, שמפשוטו נראה שאין אומרים שירה במנחה בימינו, מפני שבמקדש לא אמרו שירה בערב. ומסקת לנו תירוצי המגן אברהם (קל"ב:ד – וכן מובא במשנה ברורה) למה אין אומרים במנחה, אף שבמקדש אכן שרו במנחה. שבשחרית, יכולים היו לומר שירה במקדש אפילו אחר גמר הקרבת הקרבן (שאינו איסור עשה דהשלמה אחר תמיד של שחר), ואפשר לומר המזמורים אחר תפילה; ברם במנחה אין לומר המזמורים קודם התפילה (שאו עדיין לא הקריבו הקרבן), וגם אי אפשר לאמרו אחר התפילה (שאינו אומרים

מפשטות הסוגיא שם מובן שבכל יום שיש בו מוסף, אמרו שירה פעם שלישית, בזמן הקרבת נסכי המוספים. אם האמת היא שכל קרבן ציבור מחייב שירה נוספת, אז קרבן המוסף הזה גם מוסיף שירה. אין הגמרא מפרטת איזה שירים נאמרו באיזה ימי קודש, רק איתא בסוכה (נה). מה אמרו על מוספי חול המועד סוכות: מזמור כ"ט בשני, מזמור נ' בשלישי, מזמור צ"ד ברביעי ובחמישי, מזמור פ"א בשישי, ומזמור פ"ב בהושענא רבה.

ומה הדין כשיש שני מוספים באותו יום קודש (ר"ח שחל בשבת, ר"ה, ושבת שחל ביו"ט)? הסוגיא בסוכה פוסקת שרק אומרים "שיר של מוספים" אחד, וממילא שיר של אחד מהימים טובים נדחה לגמרי. ואיזה קודם? איתא שם שר"ח קודם לשל שבת (לידע שהוקבע ראש חדש).³ אבל שבת קודם לכל יום טוב, "ואם חל שבת באחד מהם – ימוטו ידחה". בראש השנה, אומרים מזמור פ"א במוסף אף שהוא גם ראש חדש (ר"ה ל:), ומבנחה דוחים את שיר של מנחה הרגיל ואומרים מזמור כ"ט.

ויש לציין שקיימים שני דינים בשירי המקדש של שבת. בבוקר ובערב אומרים מזמור על התמיד,⁴ כמו בכל יום מימי השבוע, בדין שיר של יום. ברם, בנוסף לזאת יש שיר אחר שנאמר מדין שירת המוספים (שהוא שירת האזינו בשבת, ר"ה לא). ובשבת שחל ביום טוב, לא רק שאומרים את השיר של יום הרגיל לשבת בבוקר (שבכל יום טוב אומרים שיר של יום רגיל בבוקר), אלא גם שרים שירי מוסף של שבת, ולא שרים שיר של יום טוב כלל.

שירה אחר קרבן תמיד של בין הערביים) וממילא אין זמן לשירה. ועוד תירץ הערה"ש קלג:ב שאין לדקדק כיון שהוא "זכר בעלמא". ותירץ התפארת ישראל (חומר בקודש ו:יא) שאם הביאו נסכים בלילה לא אמרו שירה.

³ מכאן נראה ראייה מוכרחת שבחירת הפרקים אינו דין תורה, שקשה לומר שמדאורייתא ר"ח קודם לשבת מזו הסבה; אלא שמסרו הכתוב לחכמים, וכך אמרו; וכן איתא באחרונים. גם דנו פני יהושע בסוכה, ורמב"ן בהשגות, אם המצוה של תורה לומר שיר ספצפי, או לומר איזושהי שירה, ומסרו הכתוב לחכמים (כלומר לאנשי כנה"ג) לבחור את השיר.

⁴ מסבה שלא מפורשת, השיר במנחה של שבת שונה משיר של שחרית (שהוא תהילים צב), ואולי זה סמך לדבר שבכל יום תפילת שחרית שווה לתפילת מנחה, מלבד בשבת, שבו יש למנחה ענינים נפרדים.

- לסכם את מה שעולה מסוגיות הש"ס (וכן נפסק ברמב"ם ו:ט-י, י:יא)
- א. בכל בוקר אומרים אחד משבעה שירי יום של בוקר (כד, מח, פב, צד, פא, צג, צב) בכל ימות השנה בלי שום הפסק כלל.⁵
- ב. בכל מנחה של ימי השבוע אומרים אותו מזמור בערב, ובשבת אומרים שירה אחרת הקבוע לשבת. השיר הזה נדחה בר"ה בלבד, ולא בשאר ימים טובים.
- ג. בכל יום שבת אומרים שירה משירת האזינו על המוספים, ורק נדחה בר"ח.
- ד. בכל יום טוב אחר שחל בחול, אומרים שירה, בנוסף לשיר של יום הרגיל, במוסף; אבל שירים של ר"ח, יוה"כ, פסח, שבועות, שמיני עצרת, ויום ראשון של סוכות אינם ידועים לנו.
- ה. לא אמרו שום שירה נוספת בחנוכה, פורים, וכדומה, שאין להם קרבן ציבור נוסף.

מסכת סופרים

במסכת סופרים (פרק יח) מובא המנהג לומר שירי יום בכל ימי השבוע, וגם לומר מזמורים נוספים בבית הכנסת בימים אחרים, אף בימים שלא אמרו מזמורים שונים במקדש (מגן אברהם קלב:ד)! בחנוכה אומרים מזמור ל', בפורים מזמור ז' (אף שאין בהם מוסף), בתשעה באב ע"ט וקל"ז (שבודאי לא נאמרו בזמן המקדש), בראש השנה מזמור מ"ז (בניגוד למנהג בזמן הבית המובא בגמרא). גם בפסח אומרים מזמור קל"ה חוץ מיום אחרון של פסח שבו אומרים מזמור קל"ו (אף שלפי מסכת סופרים אמירת מזמור זה בפסח "אינו מין המובחר"), בשבועות מזמור כ"ט, ביוה"כ מזמורים ק"ד וק"ל, בסוכות ע"ו, ובשמיני עצרת מזמור י"ב.⁶

⁵ כן נראה מפשטות הסוגיות; ברם עיין בדיון הזבח תורה לתמיד לג. (בספר ליקוטי הלכות)

⁶ המראה מקום שם למזמור ו' אינו נכון, שהוא מזמור "בניגונות על השמינית" ולא "על השמינית". קיים בעיה זו גם כן במנחות (מג:), עיין רד"ק בתהלים, שם.

להלכה, יש לעיין מה מעמדם של מזמורי בית כנסת אלו.⁷ מזמורים אלו לא נאמרו במקדש, ולא הוזכרו כלל בתלמוד. ואף אם היה מנהג בזמן אחד קדום לומר מזמורים אלו (לדעת החשק שלמה שם, המנהג מזמן הגאונים), כבר נפסק ונגמר זה המנהג מקדמא דנן. ולכן, לא הביא הרמב"ם את דברים אלו בסידורו כלל, וגם פסק הטור (סימן קלג) לומר מזמורי בית כנסת אחרים שאינם אלו המובאים במסכת סופרים: מזמור ק"ד בר"ח ולא ביוה"כ, מזמור מ"ב בחוה"מ ולא מזמור קל"ה, מזמור כ"ב בפורים ולא מזמור ז', בנוסף למזמור ל' בחנוכה שמובא גם במסכת סופרים וגם בטור.

רש"י (ר"ה ד:) ותוספות (סוכה מז.) מקבלים את הקביעות שמזמור י"ב נאמר בשמיני עצרת אף במקדש ולא רק בבית הכנסת, וז"ל התוספות "ושמא כמו כן היו אומרים הלויים בבית המקדש." ואם כן, חייבים אנו לומר שמקצת מזמורי בית כנסת אלו הם מנהג לשיר שירי המקדש בסיום התפילה (כגון מזמור שמיני עצרת, ואולי מזמור שבועות), ומקצת מזמורי בית כנסת הם שירת פרקי תהילים בעלמא, בלי שום קשר למקדש, וצריך עיון.

תוספות מגילה ד. גם מביא מנהג לומר מזמור בית כנסת בפורים, ולדעת האליהו רבה המוצטט שם ע"י הגהות הגרי"ב, זה מזמור פ"ג, ולא המזמור המובא במסכת סופרים.

מנהג הגר"א

נדפס בהרבה סידורים, שהיה לגאון מוילנא שיטה שונה בשיר של יום, שונה ממה שראינו עד כה (וכן הוא במעשה רב סי' קצד, קצו, רח, רטז, רלד). לפי זה המנהג:

א. אומרים את שיר המקדש לפי הגמרא במקצת הימים: בשני ימי ראש השנה (תהלים פא), בחוה"מ סוכות (כט, ג, צד, פא, פב), ובשמיני עצרת לדעת רש"י ותוספות (מזמור יב).

⁷ דעת בעל ה"תפארת ישראל" בחומר בקודש (ו:יא) על פי רש"י ותוספות, שמזמורים אלו נאמרו במקדש. אבל כבר הוכיחו שאר האחרונים שאי אפשר לומר כן מפני שירת תשעה באב, ראש השנה, חנוכה, פורים, וחוה"מ סוכות. האחרונים תירוצו שמשום פרסומי ניסא דחו שיר של יום הרגיל בחנוכה ופורים אינו נראה.

ב. אומרים את שיר של מנהג הטור בפורים (מזמור כב), ובר"ח (מזמור קד).
 ג. אומרים את מזמורי מסכת סופרים ביום אחרון של פסח (קלו), וביום חמישי של פסח (מזמור קלה), וביום הראשון של סוכות (מזמור עו).
 ד. ובימים אחרים אומרים מזמורים שונים לחלוטין: מזמור ח' בשמחת תורה, מזמור ב' ביו"ט שני של סוכות, מזמור ל"ב ביוה"כ, מזמור י"ט וס"ח בימי שבועות, ובשאר ימי פסח, מזמורים קי"ד, ע"ח, פ', ק"ה, ס"ו, י"ח.⁸
 וצריך עיון מתי אנו הולכים בעקבות מסכת סופרים, ומתי אומרים שירים שלא נאמרו מקודם.

גם איתא במעשה רב (קנז-קנח):

"בר"ח אין אומרים שיר של יומו, ואומרים במקומו בשני ימי ראש חדש ברכי נפשי שהיא שיר של ראש חדש, ודוחה אפילו של שבת ופשיטא של חנוכה.

8

יום	שיר המקדש לפי הגמ'	מזמורי ביה"כ לפי מס' סופרים	שיטת הטור	שיטת הגר"א
שבת	האזינו	?	אין אומרים	אין אומרים
ראש חדש	?	?	תהילים קד	תהילים קד (טור)
חנוכה	אין אומרים	תהילים ל	תהילים ל	תהילים ל (סופרים)
פורים	אין אומרים	תהילים ז	תהילים כב	תהילים כב (טור)
פסח-א'	?	תהילים קלה	תהילים קיד	תהילים קיד
פסח-ב'	---	---	תהילים עח	תהילים עח
פסח-חווה"מ	?	תהילים קלה	תהילים מב	פ/קה/קלה/סו
פסח-ז'	?	תהילים קלו		תהילים קלו (סופרים)
פסח-ח'	---	---		תהילים יח
שבועות-א'	?	תהילים כט		תהילים יט
שבועות-ב'	---	---		תהילים סח
ראש השנה	תהילים פא	תהילים מז		תהילים פא (מקדש)
יום הכפורים	?	תהילים קד, קל		תהילים לב
סוכות-א'	?	תהילים עו		תהילים קלו (סופרים)
סוכות-ב'	---	---		תהילים ב
סוכות-חווה"מ	כט/נ/צד/פא/פא/פב	תהילים עו	תהילים מב	כט/נ/צד/פא/פא/פב (מקדש)
שמיני עצרת	תהילים יב (רש"י)	תהילים יב		תהילים יב (מקדש)
שמחת תורה				תהילים ח

“בענין שיר של יום נקט כלל זה בידך, אין אומרים שני מזמורים ביום אחד, ושיר של ראש חדש דוחה כולם אפילו של שבת, ושיר של שבת דוחה של יום טוב, וחול המועד וחנוכה”

ההלכה כאן בנויה על הסוגיא בסוכה שיש רק שיר אחד לכל מוסף, שר”ח דוחה שיר של שבת, ושבת דוחה את של יו”ט. אבל יש לשאול שתי שאלות: (א) למה אין אומרים שיר של יום הרגיל בר”ח לדעת הגר”א? הרי במקדש כן אמרו שיר של יום רגיל במקדש על התמיד, ושיר שני לר”ח על המוספים! (ב) גם יש לשאול מה ענין דחיה לגבי שיר של חנוכה? הרי שיר חנוכה הוא מנהג בית הכנסת שאינו קשור למקדש, ואף שבמקדש אין שני שירים ליום אחד, מנין שקביעות זה גם שייך למזמורי בית הכנסת שלא נאמרו במקדש!

מתוך קושיות אלו, חדש הרב בצלאל הכהן מווילנא (הובאו דבריו ע”י אחיו ב”חשק שלמה” שם,⁹ ובשו”ת משיב דבר ב:קד) שבאמת, דעת הגר”א שונה ממה שכתוב במעשה רב. לדעתו, שיטת הגר”א ש”אין אומרים שני מזמורים ביום אחד” רק נאמר ביום שיש בו שני מוספים – ביו”ט שחל בשבת, ובר”ח שחל בשבת, כמו בסוגית התלמוד. אבל באמת ס”ל לגאון מווילנא שביום טוב שחל ביום חול רגיל אומרים שני שירים של היום, אחד לתמיד של שחר (כמו בכל יום), ואחד למוספים.¹⁰

ואם נכונים דבריו, אז כל הקהילות בארץ הקודש שנוהגים כדעת הגר”א, עליהם לומר שני שירים של יום בכל יו”ט – אחד לשחרית ואחד למוסף, וכדעת הגר”א – ולא רק שיר אחד. גם יש להדגיש, שמנהג כל ישראל בר”ח הוא באמת כדעת הרב בצלאל הכהן לומר שיר אחד של התמיד, ושיר נוסף למוספי ראש חדש. וזה גם הדעה המובאת במגן אברהם (סי’ קלב:ד) כדעה הקרובה ביותר למה שעשו הלויים בזמן שהיה מקדש קיים.¹¹

⁹ עיין מאמרניו בקול צבי ח’, עמ’ 220, בעניני חמי טבריא.

¹⁰ שם הנציב חלק עליו, ודעתו, שבאמת דעת הגר”א שהמנהג לומר רק שיר המוספים ולא שיר התמיד ביו”ט. ואם כן, הוצרך לפרש למה לדעת הגר”א אומרים שיר התמיד בשבת, ולא שיר המוספים, אף שבשאר ימים טובים אומרים שיר המוסף לבד. הוא תירץ שבשבת אומרים שיר התמיד “דגם שיר של יום הוא שייך לקדושת היום, וצ”ע.

¹¹ וכן בערוך השולחן קלג:ב

מנהג הגרי"ד

מקרוב הדפיסו מחזור עם פירוש רבנו הגרי"ד זצ"ל לראש השנה, ובו כתוב שמנהג רבינו היה לומר שיר של יום רגיל אחר שחרית בר"ה, ולומר שיר אחר למוסף – מזמור פ"א. ויש לדון אם מנהג זה הוא מספק או מוודאי. יש שרצו לומר שמסופק היה רבינו אם באמת ההלכה כדעת הגר"א המקובל (לומר רק מזמור פא) או אם המנהג כמנהג הרגיל לומר שיר של יום רגיל; ומתוך הספק החמיר רבינו לומר שני שירים של יום. אבל יש להעיר שאמירת שני שירים של יום בר"ה אחד לשחרית ואחד למוסף גם אפשר להיות דין ודאי, וכדברי רב בצלאל הכהן מווילנא בשיטת הגר"א, לומר גם שיר של יום רגיל, וגם שיר אחרת למוספים.

ובמחזור הגרי"ד ליום הכפורים אין שום זכר לשיר של יום לדעת הגר"א. ואולי זה מהסיבה שהזכרנו, שאמירת מזמור פ"א בר"ה בנויה על דברי הגמרא והרמב"ם, ואמירת מזמור ל"ב ביוה"כ אינה בנויה על מקורות חזקים. ואם כן, אולי דעת רבינו היתה שלא לומר שיר של יום חדש למוספים ביוה"כ. ועדיין צריך עיון.